

#hatespeech

**КАСТЫК ТИЛИНЕН
ЗОМБУЛУКСУЗ
КОММУНИКАЦИЯГА**

УДК

ББК

0

Исманов, А., Купуева, Н., Станалиева, Г.,

Токтогулова, М., Турдубаева Э.

О Кастык тилинен зомбулуксуз коммуникацияга. –

Б.: 2023. – 120 б.

ISBN 978-9967-35-

Колдонмодо кастык тилинин ар түрдүү мисалдары талдоого алынган жана медиа мейкиндигиндеги кастык тилинин түрдүү формаларын колдонууда этикалык аспектиге басым жасоо менен мүнөздөмө берилди. Рабат иш-аракеттер планынын, Камден принциптеринин 19-беренесин, анын ичинде пикирди жана сөз эркиндигин колдоо жана коргоо боюнча БУУнун Атайын баяндамачынын сунуштарын жана Жек көрүү сөздөрүнө каршы күрөшүү боюнча БУУнун Стратегиясы жана иш-аракеттер планын эске алуу менен жек көрүүчүлүк сөздөрдү зомбулуксуз коммуникацияга айландыруу боюнча сунуштар берилген. Окурмандардын кеңири чөйрөсүнө арналат.

Бул колдонмодо берилген ойлор Бириккен улуттар уюмунун, Бириккен улуттар уюмунун Өнүктүрүү программасынын, анын программа/долбоорлорунун же өкмөттөрдүн көз-караштарын чагылдырууга тийиш эмес. Колдонулган белгилөөлөр кандайдыр бир өлкөнүн, территориянын же аймактын же алардын чек-араларынын укуктук статусуна тиешелүү көз-караштарды чагылдырбайт.

УДК

ББК

ISBN 978-9967-35-

© Исманов А., Купуева Н., Станалиева Г.,

Токтогулова М., Турдубаева Э., 2023

©Prevention Media, КРдагы ПРООНдун колдоосу менен Коммуникаторлор ассоциациясы, 2023

КИРИШҮҮ

Колдонмо БУУнун эркин ой жүгүртүү жана өзүнүн пикирин билдирүү укугун жайылтуу жана коргоо маселеси боюнча атайын докладчынын сунуштарына негизделип, кастык тилинин табиятына арналган жана бир нече бөлүктөрдөн турат; кастык риторика менен күрөшүү боюнча БУУнун стратегиясы жана аракет планы, 19-артиклдин документтери, Рабат аракет планы. Анын ичинде сөз эркиндигине жана теңчиликке болгон укуктун жалпы принциптери менен таанылган тажрыйбаларын чечмелеген эл аралык укук жана стандарты бар Кемдендик принциптер да бар.¹

Колдонмодо медиа мейкиндиктеги кастык тилинин ар түрдүү формаларын колдонуудагы этикалык аспектилер, анын ичинде басынтууга же зомбулукка шыкак берүүчү улуттук, расалык же диний жек көрүүнү пропагандалоону тыюу боюнча Рабаттык аракет планынын² алты критерийине негизделген эксперттик жыйынтыктарды жана сунуштарды камтыйт.

Ошондой эле колдонмодо кастык тилин колдонуунун мисалдары, анын зомбулуксуз комму-

1 Кемден принциптери, <https://spring96.org/files/misc/camden-principles-russian-web.pdf>

2 Рабат аракет планы, <https://www.ohchr.org/ru/freedom-of-expression>

никацияга өзгөртүлүүсү, ошону менен катар социалдык медианы колдонуучулардын баарына кеңештер, анын ичинде медиа жана жарандык коомчулукка сунуштар бар.

Бул колдонмону иштеп чыгууга катышкан эксперттерге жемиштүү иши үчүн ыраазычылык билдиребиз. Бул колдонмону түзүүдө чоң колдоо көрсөткөн Кыргызстандагы ПРООНго чоң ыраакмат айтабыз. «Медиаконсалтинг» фондуна, Politmer.kg сайтына жана гендер, коммуникация жана дин маселелери боюнча башка эксперттерге баалуу сын-пикирлери жана сунуштары үчүн өзгөчө ыраазычылык билдиребиз.

МАЗМУНУ

Киришүү	3
Кастык тили	7
Кастык тилин классификациялоо	14
Зомбулуктун вербалдык же тилдик түрлөрү	19
Кастык тили дайыма атайын колдонулабы	22
Сын пикир билдирүү менен жек көрүүнүн айырмасы	24
Стереотиптер кастык тилинин калыптандыруудагы фактор катары	27
Кибербуллинг же контентти модерациялоо	31
Рабат аракет планы боюнча сунуштар	38
Кастык тилинен зомбулуксуз коммуникацияга	48
Сөз эркиндиги жана кастык тили	61
Контентти өндүрүүчүлөр үчүн сунуштар	67
Колдонулган адабияттар	72

1.

КАСТЫК ТИЛИ

КАСТЫК ТИЛИ

Кастык тилинин, жек көрүүнүн жана сабырсыздыктын таасири бүгүнкү күнү өтө чоң масштабдарга жетти. Анын кыйраткыч таасири жаңы маалымат технологиясын колдонуунун эсебинен ого бетер күчөп жатат. Социалдык медиадагы жана мессенджердеги кастыктын жана жек көрүүнүн риторикасы конфликттүү чыңалуу үчүн шарт түзүп, жарандардын социалдык биримдигин бузууда, ишенбөөчүлүктү, сабырсыздыкты жаратууда, элди дүрбөлөңгө түшүрүп, аларды укук бузууга түртөт.

Кастык тилинин юридикалык статусунун чаржайыттыгы макул эместерге жана душмандарга карата сөз эркиндигине кол салуу катары пайдаланылат. Ошол эле маалда кастык тили чындап орун алган учурларда ага карата кайдыгер мамиле же аны байкамаксан болуу байкалат, бул өз учурунда коомдун аялуу катмарына карата зомбулукту жана басынтууну жаратууда. Мунун баары коомчулуктун көңүл калуусун шарттайт, ошондуктан кээде тигил же бул онлайн платформаны чектөө же ага жеткиликтүүлүктү такыр эле жаап салуу сунушталууда. Ошентип, кастык тилинин көрүнүштөрүнүн фактыларына каршы күрөш онлайн аянтчалардын ишмердүүлүгүн чектөө багытында тарыйт.

Буунун жек көрүүчү риторикасы менен күрөшүү боюнча стратегиясы менен аракет планында БУУнун генералдык секретары Антониу Гутерриш: *“жек көрүүчү риторика менен күрөшүү сөз эркиндигин чектөө же тыюу салуу дегенди билдирбейт. Бул жек көрүүчү риториканын өтө коркунучтуу, өзгөчө эл аралык укукта тыюу салынган басынтууга, жек көрүүгө жана зомбулукка тукурууга өсүп кетпеши керек”*³ – деп баса белгилеп кетти.

Кастык тилинин так укуктук аныктамасы жок, бирок бул сезимтал тармакта чоң тажрыйбага ээ болгон эл аралык уюмдар карманган аныктамалар бар.

БУУ *тигил же бул адамга же адамдардын тобуна ким экендигине жараша кемсинткендерди же басырлоочу сөздөрдү колдонгондорду же башкача айтканда алардын дини, этникалык теги, улуту, расасы, терисинин түсү, социалдык теги, гендердик жана башка иденттүүлүк факторлоруна карата жек көрүүчүлүк сөздөрүн оозеки, жазуу жүзүндөгү же жүрүм-турумдук, кастык мүнөздөгү түрдүү коммуникацияны кастык риторика* деп эсептейт.⁴

2021-жылы БУУнун Генералдык Ассамблеясы дүйнө жүзүндөгү кастык тилинин жайылышына кабаатыр болгондугун билдирип, кастык тили менен күрөшүүнүн контекстинде диндер жана

3 Стратегия и план действий ООН по борьбе с ненавистнической риторикой, 2019

4 Стратегия и план действий ООН по борьбе с ненавистнической риторикой, 2019

маданияттар аралык диалог жана толеранттуулукту жайылтуу жөнүндө резолюцияны кабыл алган, 18-июнь Кастык тили менен күрөшүүнүн Эл аралык күнү деп жарыяланган.⁵

Артикль 19 Эл аралык укук коргоочу уюм кастык тилин *адамдарды конкреттүү аспекти боюнча алардын иденттүүлүгүнө караган кайсы болбосун басынтып жек көрүүнү кастык тили деп эсептейт. Басынткан жек көрүү – бул адамга же адамдардын тобуна алардын ким экендигине карата, адам укугунун эл аралык тармагында таанылган жеке мүнөздөмөлөрүнүн негизинде катуу жана иррационалдуу жек көрүүнүн сезими.*⁶

Европа Кеңешинин министрлер комитети кастык тилин – *расаны жек көрүүчүлүккө, ксенофобияга, антисемитизмге же сабырсыздыкка негизделген жек көрүүнүн башка формаларын, анын ичинде агрессивдүү улутчулдукту же этноцентризмди, азчылыктарга, мигранттарга жана иммигрант тектүү адамдарга карата басмырлоону же кастык жек көрүүчүлүктү жайылтууну, провокациялоону, козутууну же актоону камтыган өзүн-өзү көрсөтүүнүн бардык формалары деп аныктайт.*⁷

5 Поощрение межрелигиозного и межкультурного диалога и терпимости в контексте борьбы с языком ненависти, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N21/200/64/PDF/N2120064.pdf?OpenElement>

6 Артикль 19, <https://challengehate.com/ru/>

7 Council of Europe, <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression>

Кастык тили – бул адамды этникалык, диний, гендердик, жыныстык, расалык, социалдык белгилерине карата кемсинтүүгө, басынтууга, агрессияга багытталган кайсы форматтагы болбосун басынтуучу коммуникация.

Кастык тили – дайыма контекстке байланыштуу, ал айлана-чөйрөдөгү кырдаалга, максаттуу топко жана аны айткан адамга көз каранды деп кенен токтолгон Рабат аракет планында.

Кастык тилин аныктоо үчүн компоненттердин бардык түрүн кароо керек, айтылган сөздүн маанисин (жазуу же оозеки түрүн) тонун, (жекеби же коллективдүүбү), максатын жана ошондой эле анын мүмкүн болуучу кесепетин жана кылчу таасирин көздөн өткөрүү абзел.⁸

Борбор Азия өлкөлөрүнүн мыйзамдарында кастык тилинин укуктук так аныктамасы жок. Кыргызстанда, Өзбекстанда, Казакстанда жана Таджикстанда көбүнчө Кылмыш-жаза кодексинин ылайык келген беренелерин карманышат.

Кыргызстанда, КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 330-беренесинде: *“Расалык, этностук, улуттук, диний же региондор аралык кастыкты (араздашууну) козутууга, улуттук ар-намысты кемсинтүүгө багытталган аракеттер, ошого тете*

8 Центр по правам человека, <https://humanrights.ee/ru/>

жарандардын дини, улуту же расалык таандыктыгы боюнча бөтөнчөлүгүн, артыкчылыгын же кемчиликтерин пропагандалоо, ачык же жалпыга маалымдоо каражаттарын пайдалануу, ошондой эле Интернет тармактарынын жардамы менен жасалса” – деп, басым ушундай коюлган.⁹

Казакстанда, 174-беренедө басым: *“социалдык, улуттук, ата-тегине, расага, сословиеге же диний араздашууга багытталган атайын аракеттер”* делген, ошондой эле тексттин башында көрсөтүлгөн белгилери боюнча *“жарандардын өзгөчөлүгүн, артык экендигин, же тескерисинче кемчилигин пропагандалоо ”* – деген мааниде берилген..

Өзбекстанда, ӨР Кылмыш-жаза кодексинин 156-беренесинде: *“улуттун намысын жана калдыр-баркын кемсинткен, жарандардын диний же атеисттик ишенимине байланыштуу сезимин кордогон атайын аракеттер”* – деп көрсөтүлгөн. Өзбекстан атеисттик көз карашты карманган адамдарды куугунтуктоо мыйзамсыз экендиги Кылмыш-жаза кодексинде жазылган Борбор Азиядагы жалгыз мамлекет.¹⁰

Тажикстанда, ТРнын Кылмыш-жаза кодексинин 189-беренесинде: *“Социалдык, расалык, улуттук, регионалдык, диний (конфессионалдык) ка-*

9 КР Кылмыш жаза кодекси, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112309>

10 ӨР Кылмыш жаза кодекси, <https://lex.uz/acts/111457>

*стыкты жана араздашууну козутуу*¹¹ – деп, буга басым жасалган.

Ар бирибиз касташуунун объекти болушубуз мүмкүн. Социалдык медиадагы публикациялар жек көрүүгө шыкак берип, жада калса өлүмгө да үндөөсү мүмкүн. Мисалга Эфиопиялык окумуштуу Абрам Меарегди алсак. Ал 2021-жылы 3-ноябрда университеттен үйүнө бара жатканда бейтааныш кишилер жакындап келип атып кетишкен. Өлтүргөндөрдү көргөн күбөлөр өзүнүн өмүрүнө корккондугуна байланыштуу ага жардам беришкен эмес. Окумуштуунун балдары ага кол салуунун алдында Facebookта ага карата жалган маалыматтар жана атасынын жеке маалыматтарын камтыган посттор чыккандыгын билдирген. Алар модераторлордун үстүнөн арызданышкан, бирок аларды эч ким уккан эмес. Бир пост профессорду өлтүргөндөн кийин өчүрүлгөн, ал эми экинчи пост бир жылдан соң, 2022-жылы 8-декабрда гана өчүрүлгөн. Соттук доо арызда Facebookтун алгоритми жек көрүү менен зомбулуктун вирустук жайылуусуна шарт түзгөн делген. Меарегдин үй-бүлөсү Метадан Facebookта козутулган жек көрүүнүн курмандыктары үчүн 2 млрд. көлөмүндөгү фонд түзүүнү, ошондой эле платформанын алгоритминин өзгөртүлүүсүн талап кылышууда.¹²

11 ТР Кылмыш жаза кодекси, <http://ncz.tj/content/уголовный-кодекс-республики-таджикистан>

12 Выходец из Эфиопии, потерявший отца после травли в «Фейсбуке», требует с Meta 2 млрд долларов, <https://cutt.ly/joIsbEN>

Бул кейс социалдык платформалардын администраторлору бардык контентти көзөмөлдөй албастыгынын, социалдык медианын алгоритми кастык тилинин пайда болуусун дайыма эле натыйжалуу блоктой албастыгынын күбөсү болду. Айрыкча эгерде англис тилинен бөлөк эки тилдеги контент жөнүндө кеп болгондо маселе курчууда.

2.

**КАСТЫК ТИЛИН
КЛАССИФИКАЦИЯЛОО**

КАСТЫК ТИЛИН КЛАССИФИКАЦИЯЛОО

Кастык тилинин Артикль 19¹³ сунуштаган, Эл аралык документтерге негизделген классификациясына көңүл бурсак.

Биринчи топтогу: **“Тыюу салынышы керек болгон кастык тилине”**, *геноцид жасоого тикелей жана публикалык шыкактоо кирет; басмырлоочу жек көрүүнү пропагандалоо, басынтууга кастыкка же зордук-зомбулукка үндөө; бир расанын же терисинин кандайдыр бир түстүү адамдардын тобун же этникалык тегин пропагандалоо же аны актоо, расалык жек көрүүнү жана басынтуунун кайсы бир формаларын колдоо кирет.*

“Тыюу салына турган кастык тилинин” экинчи топтогулар. Жарандык жана саясий укуктар жөнүндөгү Эл аралык пакттын 19-беренесинин талаптарын аткарууда мамлекеттик органдар тарабынан киргизилиши мүмкүн болгон чектөөлөр болушу мүмкүн. *Алар башкалардын укугун сыйлоо демократиялык коомдо зарыл болуучу мыйзам-ченемдүү максат болгондугуна байланыштуу аны так карманганга милдеттүү. Кыргыз Республикасы Жогорку Кеңештин 1994-жылдын 12-ян-*

13 Артикль 19, https://www.article19.org/wp-content/uploads/2015/12/A19_Hate-Speech-Report-2018_Russian.pdf

варындагы¹⁴ № 1406–XII Токтомуна ылайык бул Эл аралык пактка кошулган.

“Мыйзамдуу “кастык тилине” кирген үчүнчү топ. Артикуль 19 аныктамасы боюнча *“билдирүүлөр провокациялык жана кемсинтүүчү болушу мүмкүн, бирок жогорку аталган критерийлердин бирине да туура келбеши мүмкүн. Алдын ала пикир болгондугу менен мүнөздөлөт жана пикир билдирүүнү чектөө үчүн негиз боло бербейт”*.

Кастык тилинин себептерин жана контекстин изилдөө үчүн Белорус журналисттеринин ассоциациясынын¹⁵ этика боюнча комиссиясы кастык тилинин үч деңгээлин кароону сунуштоодо.

ЖУМШАК КАСТЫК ТИЛИ

1. Тигил же бул топтун негативдүү образын түзүү.
2. Аялуу топтун атын кемсинтүү менен эске алуу.
3. Кайсы бир топтун кемчилиги бар деген пикирин билдирүү жана кемсинтүүчү контекстте эске алуу.
4. Ксенофобиялык билдирүүлөрдү цитаталоо же ошого окшогон – мындай билдирүүнүн

14 КР Жогорку Кеңештин Токтому, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/17581?cl=ru-ru>

15 Комитет по этике БАЖ, <https://baj.by/ru/analytics/kak-izbezhat-azyka-vrazhdy-v-media-sovety-kollegam-ot-komissii-po-etike-bazh>

автору менен журналисттин пикирин айырмалай турган редакциялык комментарийсиз же башка полемикасыз берүү, улутчулдук пропаганда үчүн гезиттеги орунду бөлүүдө, эфир маалында тексттерди керектүү түшүндүрмө бербестен жарыялоо.

ОРТОЧО КАСТЫК ТИЛИ

1. Тарыхта болгон дискриминация менен зомбулукту актоо.
2. Тарыхта далилденген дискриминация менен зомбулукту күмөн санаткан публикациялар менен билдирүүлөр.
3. Кайсы бир этникалык же башка топтордун тарыхта кылмыш кылды деп билдирүү.
4. Кайсы бир топту кадырын түшүрүү үчүн чет өлкөлүк саясий жана мамлекеттик структуралар менен байланышы бар деп көрсөтүү.
5. Тигил же бул топту криминалдуу деп билдирүү.
6. Кайсы бир топту материалдык жактан бай, бийлик структураларында өкүлчүлүгүнө артыкчылык берилген ж.б. деген пикирди билдирүү.

7. Кайсы бир топтун коомго, мамлекетке терс таасир берип жатат деп күнөөлөө.
8. Кайсы бир топторду региондо, шаарда жашатпоого үндөө.

КАТААЛ КАСТЫК ТИЛИ

1. Зомбулукка түздөн-түз жана токтоосуз чакыруу, ошондой эле жалпы лозунгдарды колдонуу менен зордук-зомбулуктуу аракеттерге чакыруу.
2. Басмырлоого түздөн-түз жана токтоосуз чакыруу, ошондой эле жалпы лозунгдарды колдонуу менен басмырлоочу аракеттерге чакыруу.
3. Зомбулук жана басынтууга кыйыр түрдө чакыруу (мисалга, зомбулук менен басмырлоонун заманбап же тарыхый тажрыйбасын пропагандалоо).

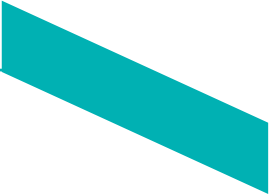
“Биз” жана “алар” деген карама-каршылаштыруу бар публикациялардын жана билдирүүлөрдүн көбү кастык тилин / басмырлоону камтыйт. Булар стереотиптерди калыптандырат жана адамдарды же топторду ар кандай өзгөчөлүктөрүнө карай жек көрүүгө шыкактайт жана басмырлайт.

3.

ЗОМБУЛУКТУН ВЕРБАЛДЫК ЖЕ ТИЛДИК ТҮРЛӨРҮ

ЗОМБУЛУКТУН ВЕРБАЛДЫК ЖЕ ТИЛДИК ТҮРЛӨРҮ

Зомбулук – бул адамга физикалык же психикалык заян келтирүү менен анын эркинен ажыратуу. Зомбулук бир гана уруп-сабоо аркылуу эмес, сөз менен да көрсөтүлөт. Кээ бир учурларда сөз менен зомбулук көрсөтүү физикалык зордук-зомбулукка караганда оорураак жана зыяны узагыраак болушу мүмкүн.

Оройлук, айдактоо, уруш. Адам кастык тилинин бирин колдонууда башка адамды кемсинтип, тилдеп, кыйкырып, өзүн кыйынсынгандыгын көрсөтөт. Ал эми зомбулук көргөн адамдын калдыр-баркын түшүргөн орой сөздөр анын жан дүйнөсүн кордойт, көңүлүн калтырат жана кайгы-капага батырат. Күнүмдүк жашоодо көбүнчөсү бирөө урушка калганда мындай кырдаал пайда болот.

Башка бирөөнүн көзүнчө адамдын кемчилиги жөнүндө айтуу да вербалдык зомбулукка кирет. Мындай учурларда бирөөнүн кемчилигин башка бирөөлөрдүн алдында көрсөтүп жана уяткаруу аркылуу аны басынтуу максаты коюлат. Элдин алдында кемсинтилген адам депрессияга түшөт, адамдардан качат, жалгыздайт, элден бөлүнөт.

“Элдин алдында уят болдум”, “эл эмне дейт” деген ой адамдын чечкиндүүлүгүн жоготтурат, эркин майтарат жана өзүнө ишенбей калат.

Адамга жаш балача же али эки жок, жетиле элек адамдай мамиле кылуу: Мындай учурда жанындагы адамдын жаш-курагына, кесипкөйлүгүнө, билимине жана тажрыйбасына шек саноого аракет жасалат.

Жынысына, расасына, этносуна, социалдык статусуна жараша кордоо. Кээде адамдар гендердик тийиштүүлүктү, социалдык абалды, этносту кандайдыр бир кемчилик катары сөз кылышат жана так ошол белгилер боюнча кемсинтүүчү жана кордоочу сөздөрдү колдонушат.

Шылдың ат колдонуу. Жанындагы адамга карата терс мүнөздөгү ылакап ат коюу. Бул көбүнчө еспүрүмдөргө мүнөздүү.

Күнөөлөө. Башка бирөө тарабынан күнөөгө жыгылган жана куру дооматка калган адам өзүнө ишенимин жана эрктүүлүгүн жоготот. Ал башкалардан корко баштайт жана ал өз алдынча кадам кылууга чечкиндүүлүк көрсөтө албайт.

Салыштыруу. Мындай учурда адамдарды жана алардын жасаган ишин салыштыруу жүрөт. Бул көбүнчө башкаларды жогору коюп, алардын жетишкендиктерин мактап, жанындагы адамдын кемчиликтерин жана утулуштарын баса белгилеш үчүн жасалат.

4.

**КАСТЫК ТИЛИ
ДАЙЫМА АТАЙЫН
КОЛДОНУЛАБЫ**

КАСТЫК ТИЛИ ДАЙЫМА АТАЙЫН КОЛДОНУЛАБЫ

Жок, кээде адамдар билбегендиктен, жаңылыштыктан, барк албастыктан же талкууланган тематика боюнча сезимтал болбогондуктан ошондой риториканы колдонушу мүмкүн.

Биринчиден, мындай мисалдар биз шашып жатып аудиториянын негативдүү сезимин чакыра турган кандайдыр бир сезимтал формулировка, баяндоо менен жазылган маалыматты жарыялаганда же жайылтканда болушу мүмкүн.

Экинчиден, Медиа аудиториянын көңүлүн бурдуруу үчүн провокациялык, адамды кайдыгерликтен чыгара турган аталыштарды пайдаланганда.

Үчүнчүдөн, статистикалык маалыматтарды каалагандай пайдаланганда же аудиториянын көңүлүн бурдуруу үчүн ошондой маалыматтар менен манипуляциялоо.

Төртүнчүдөн, кандайдыр бир көйгөйдү талкуулап жатып, басым этникалык же социалдык бир топко басым жасала баштаганда.

5.

**СЫН ПИКИР
БИЛДИРҮҮ МЕНЕН
ЖЕК КӨРҮҮНҮН
АЙЫРМАСЫ**

СЫН ПИКИР БИЛДИРҮҮ МЕНЕН ЖЕК КӨРҮҮНҮН АЙЫРМАСЫ

Сын пикир айтуу менен кастык тилин пайдаланып күнөөгө жыгуунун ортосунда чоң айырма бар. Кастык тили менен күрөшүп жатып бул экөөнүн айырмасын жакшылап билүү абдан маанилүү. Сын – бул бир нерсеге баа берүү жана кемчилигин аныктоо максатын көздөгөн талкуулоо, пикир бөлүшүү.¹⁶

СЫНГА МҮНӨЗДҮҮ БЕЛГИЛЕР

Конструктивдүүлүк. Конструктивдүүлүк – жасаган иши сынга тушуккан адам үчүн пайдалуу. Андай сындын негизги максаты – кемчиликтерди айтуу жана аны жоюунун жолдорун сунуштоо.

Объективдүүлүк. Объективдүү сын талаш-тартыш үчүн себеп калтырбай, жашоодогу кемчиликтерди аныктайт жана көрсөтөт. Эгерде адам өзүнө жакпаган нерсеге сын такса ал сын субъективдүү деп аталат.

¹⁶ Словарь русского языка, С. И. Ожегов, <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=12388>

Адилеттүүлүк. Аткарылган иштеги кээ бир кемчиликтерди жоюу максатында айтылган сын адилеттүү сын болуп саналат. Ал эми эгерде адам башка бирөөнү жактырбаганы үчүн сындаса бул адилетсиз сынтагуу болуп эсептелет.

Сабаттуулук. Компетенттүү сын айтуу үчүн белгилүү бир тармакта компетенттүү адис болуш керек. Бирок, жашоонун ар кандай жагдайлары жөнүндө сын айтуу үчүн компетенттүү адис болууну кереги деле жок. Мисалга, ар бир адам ашпозчу болбой туруп эле жасалган тамакка сынчыл баа берсе болот.

Объективдүүлүк. Негизи эле, адамга сынтагуу жакшы касиет эмес. Бул жерде сын адамдын жеке өзүнө эмес, ал жасаган тигил же бул ишинин кемчилигине айтуу туура болот.

Конкреттүүлүк. Сын конкреттүү кемчиликтерге багытталышы абзел. Жалпылаштырып айтылган сында конкреттүүлүк жок болот.

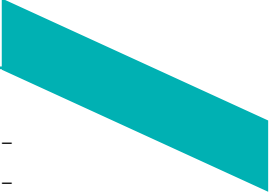
Адам жасаган иштеги конкреттүү кемчиликтин ордуна сын пикир адамга карата багытталбашы керек, жана ага карата жек көрүүгө айланбашы зарыл. Биринчиден, адамдар сынды өтө сезимтал кабылдайт, ошондуктан, конфликт пайда болушу мүмкүн. Экинчиден, позитивдүү маалыматка караганда терс маалымат адамдын көңүлүн көбүрөөк бурдурат жана капага калат (Yzerbyt, Leyens, 1991: 339).

6.

**СТЕРЕОТИПТЕР
КАСТЫК ТИЛИНИН
КАЛЫПТАНДЫРУУДАГЫ
ФАКТОРУ КАТАРЫ**

СТЕРЕОТИПТЕР КАСТЫК ТИЛИНИН КАЛЫПТАНДЫРУУДАГЫ ФАКТОРУ КАТАРЫ

Күнүмдүк жашоодо, элдин алдынча чыгып сүйлөгөндө же социалдык медиада өзүнүн комментарийлеринде же посттордо, ошондой эле маалымат менен бөлүшүп жатканда биз коомубузда эчак калыптанып калган стереотиптерди чагылдырган пикирлерди бөлүшүшүбүз мүмкүн: *«бул чөлкөмдүн жашоочулары ушундай», «а тигилер мындай», «аялдардын саясатта кылчу иши жок,»* жана башка.

Кастык тили байкоостон, мындайча айтканда атайын эмес, стереотиптердин негизинде пайда болгон учурларга токтололу. Биз кастык тилин кээде адамдарды күлдүрүү же кандайдыр бир жаман оюубуз жок эле байкабастан пайдаланышыбыз мүмкүн.

Бул мисалда көрүнгөндөй эле кээде кастык тили кандай жол менен пайда боло калгандыгын аныктоо татаал болот. Жакшы ниет менен деле тамаша иретинде вербалдык эмес, мындайча айтканда мисалга, мимика, жаңсоо менен деле адамды капа

кылып, кемсинтип, таарынтып же анын жек көрүү сезимин чакырса болот.

Кастык тили стереотиптердин негизинде пайда болот. Себеби стереотиптер – бул туруктуу түшүнүктөр. Адамдарда стереотиптер бир күндө эле пайда боло калбайт, алар эволюциялык жол менен пайда болот.

Super.kg¹⁷ онлайн-басылмасы *«үй-бүлөсүн бага албаган эркектер аң-сезими жеткиликтүү өрчүбөй калгандарбы?»* деген темага сурамжылоо жүргүзгөн. Өзүнүн окурмандарынын бир бөлүгүнүн пикиринде эркектерге карата гендердик стереотиптердин негизинде баалоочу ой калчоолорду жарыялашкан. Мындай пикирлер позитивдүү стереотиптерге негизделген болчу: “эркек табат; күчтүү; лидер; башка бирөөлөргө көз карандысыз” – деген. Мында өлкөдөгү социалдык-экономикалык кырдаал, жумушсуздук, айлык акылардын төмөндүгү эсепке алынган эмес. Стереотиптер өзүнүн риторикасына карабастан терс мүнөздөмөнү бекемдеп, реалдуу кырдаалды талдоого жолтоо кылат.

Ошого байланыштуу коомдук жана саясий ишмерлердин кастык тилди пайдалануусу өтө маанилүү болуп эсептелет. Алардын андай аракетин коомдо уруш-талашты күчөтүп, шыкактаган адамдар мыйзамсыз иштерди жасап, кооптуу кырдаалды жаратышы мүмкүн. Коомдук жана саясий ишмерлер өзүнүн айткан сөздөрүнө

17 <https://www.super.kg/kabar/news/171517>

жана контекстке өтө этият болушу жана кырдаалдын жаңы жагдайларына түшүнүү менен мамиле кылышы зарыл.

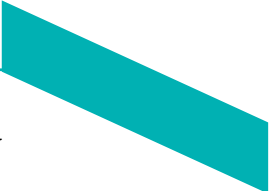
Мисалга, Казына жана фискалдык саясат боюнча парламенттик комитетинин отурумунда депутаттардын айтышуулары боюнча кейсти алса болот. Парламентарийлер бири узак сүйлөгөндө парламентарийлер айтыша кетишкен. Депутаттар бири-бирине гендердик стереотиптерге негиздеп эскертүү беришкен. Бул окуя саясий жана коомдук ишмердик менен алектенген аялдарга карата коомчулукта гендердик стереотиптердин күчөөсүнө таасир берген резонанс жараткан. Стереотиптер дискуссиянын предмети болгон тараптын басынуусуна шарт түзөт. Өкүнүчтүүсү, терс көз караштар эркектерге караганда аялдардын дарегине көбүрөөк айтылат.

7.

**КИБЕРБУЛЛИНГ
ЖЕ КОНТЕНТТИ
МОДЕРАЦИЯЛОО**

КИБЕРБУЛЛИНГ ЖЕ КОНТЕНТТИ МОДЕРАЦИЯЛОО

Кибер жек көрүү, кастык тилинин онлайн-түрү жана кибер коркутуу — бул эки башка нерсе. Себеби биринчиси жалпы мүнөздөмө боюнча белгилүү бир топторго карата багытталган. Ал эми экинчиси – адатта белгилүү бир жамааттын шарттарында белгилүү гана кишилерге багытталган. Бул эки түшүнүк жаш адамдардын аң-сезиминде бири-бирине кандайдыр бир деңгээлде байланышы бар.

Буллингди «Адамдар аралык мамилеси учурунда убакыттын өтүшү менен зыян кылууга багытталган, күчтөрдүн таң салмактуулугунун бузулуусу менен мүнөздөлгөн жүрүм-турумдун түрү деп аныктаса болот» (Olweus 1999: 25).

Кибер коркутуунун кадимки коркутууну эске салгандыгы – атайылап жасалгандыгы, агрессивдүүлүгү жана убакыттын өтүшү менен кайталангандыгы. Бирок муну менен алектенген адамдар электрондук каражаттар менен жасагандыгында.

Сурамжылоого катышкан адамдардын кээ бири Интернетте анонимдүү комментарийлерди

жайгаштыруу адамдарга сабырсыздыгын ачык айтканга, түрдүүлүктү четке какканга жана оф-флайн-мамиледеги болуучу расизмди социалдык чектөөсүз кабыл алганга мүмкүнчүлүк берет деп эсептешкен. (Assimakopoulos et.al., 2017)

Учурдагы изилдөөлөр анонимдүү масканын артында жек көрүүчүнүн же киберкуугунтуктун бирдиктүү профили жок экенин көрсөттү. Интернетте жек көрүүнү пропагандалоого умтулган уюшулган топторго карабастан, көп учурда жек көрүүчү же басынтуучу троллингдик билдирүүлөргө жашынган адамдар ачык жек көрүүчү идеологиялык кыймылдар менен байланыштыгы жок (ср. Isasi and Juanatey 2016), алар жасаган саныриптик ишмердигинин потенциалдуу таасирин жана оффлайн-дүйнөдө ал кандай кесепеттерди алып келиши мүмкүн экендигин аңдабаган колдонуучулар болуп эсептелет. (ср. Stein 2016).

Айрым бир топторго карата жек көрүүнү козутуу онлайн жана оффлайн негизинде гана болбостон кастыктын жана жек көрүүнүн башка формаларында да, мисалга (кибер)коркутуу түрүндө да болушу мүмкүн.

Биздин сурамжылоого катышкандардын тажрыйбасы боюнча жек көрүүнү билдирүү (кибер)коркутуу тажрыйбасы менен тыгыз байланыштуу экендигин көрсөттү. Атап айтканда, көбүнчө адамдын инсандыгы кылмышкерлер

тарабынан (кибер) коркутуу үчүн курал катары колдонулууда.

Интернет өзү табиятынан ааламдык болгондугунан улам, жек көрүүнүн идеяларын жана ишенимдирди басмырдоолон коргоого жана жек көрүүнүн идеяларын жана басынтууну жайылтууга, жек көрүүнүн негизинде кылмышка түртүү мүмкүнчүлүгүнө да кошумча каражаттарды сунуштоочу аянтча болуп калды. Мындай көз караштар жана аларды ишке ашыруу көп түрдүүлүктү четке кагат жана адамдар менен топтордун жеке өзгөчөлүгүн танып жана ага кол салуу менен аларды кадыр-баркынан ажыратууга аракеттенет.

Интернеттеги жайылтылган жумшак маанайдагы жек көрүүнү жайылткан билдирүүлөр социалдык эрежеге кыйратуучу кесепет алып келет жана ошондой эле биздин ачык коомчулугубузда эркиндикке, сабырдуулукка жана басынтуусуз жашоого умтулгандарга терс таасир этет, ал гана эмес, онлайн-платформалардын демократиялык дискусуна бут тосот. (European Commission 2016b: 1).

Интернетте контентти жаратуунун жеткиликтүүлүгү анонимдүү болуунун жана сөз эркиндигинин жалган иллюзиясын берет (Levmore and Nussbaum, 2010). Бул интернет колдонуучулардын башка ат жана сүрөттөрдү колдонуу менен

профиль ачып, такыр жаңы инсан “калыптандыра” алгандыгы менен шартталган.

Мындай мүмкүнчүлүктөр саны күндөн-күнгө көбөйүп жаткан кастык тилин колдонгон контентти түзүүгө жана жайылтууга абдан жакшы шарттарды түзүп жатат.

Санариптик монополисттер Google жана Meta адамдарга карата жек көрүүчү кастык тилин колдонгон платформалардын алдын алуу үчүн аракеттерди жеткиликтүү көрүлбөй жатат, айрыкча алардын дарегине раса менен жыныстын негизиндеги кастык тили өтө көп болууда деген сын пикир көп болгон.

Социалдык медиадагы кастык тилин модерациялоонун механизмдинде сөз эркиндигин жана жеке пикирди билдирүү мыйзамын бузбай этият иштөө абдан сезимтал учурлардан болууда.

Мисалга, **Facebook жамаатынын стандарттары алты бөлүккө бөлүнгөн:**

- (i) зомбулук жана кылмыштуу жүрүм-турум;*
- (ii) коопсуздук;*
- (iii) жактырылбаган мазмун;*
- (iv) бүтүндүк жана аныктык;*
- (v) интеллектуалдык менчикке урмат;*
- (vi) контентке байланыштуу суроо-талаптар.*

Facebook мейкиндигинин эрежелерин жакшылап карап көрөлү. Facebook жамаатынын стандарттары кастык тили контентинин үч деңгээлдеги тыюу салууларынан турат.

Биринчи деңгээл – “*адам эмес*”, “*экинчи сорттогу адамдар*” – деген сыяктуу агрессивдүү билдирүүлөрдү камтыган, адамдарга жана адамдардын тобуна арналган контент;

Экинчиси – басынтуудан корголгон мүнөздөмөлөрдүн негизинде жеке адамга же адамдардын тобуна каршы багытталган контент, мисалга – «*сыйлабайм*», «*жек көрөм*», «*Урдум аны*» же «*ал ким экен*» деген, ж.б. жактырбоону билдирген сөздөр;

Үчүнчү – басынтуудан корголгон мүнөздөмөлөрдүн негизинде жеке адамга же адамдардын тобуна каршы багытталган контент, мисалга, эксклюзияга чакыруу – белгилүү бир топторду бир нерсеге катыштырбоо же жолотпоону камтыган мазмун (Facebook коомчулугунун эрежелери, 2022)

Адамдар социалдык медиада өзүнүн жекелигине жана кызыкчылыгына коркунучту сезбегенде өзүнүн пикири менен ээн-эркин бөлүшүп, пикир алмашат. Кээ бир тексттер болсо айрым адамдар тарабынан жек көрүүнү колдогондой же жектөөнү актагандай кабыл алынышы мүмкүн. Аларды: “*кемсинтүүчү контент камтылган*

тексттер” же жек көрсөткөн мазмун деп аташат. Адамды мындай тексттер четке кагылгандай же кемсинтилгендей сездириши мүмкүн.

Жек көрүүнү билдирген сөздөр соцтармактагы жан дүйнө бейпилдигинин деңгээлин төмөндөтүп, ал гене эмес чыныгы жашоодо зордук-зомбулукту жаратышы мүмкүн (Jan Kocoń, Alicja Figas, Marcin Gruza, Daria Puchalska, Tomasz Kajdanowicz, Przemysław Kazienko, 2021).

“Жек көрүүнү билдирген билдирүү” деген билдирүүнү аныктоо татаал, себеби Интернеттин ар бир колдонуучусу кайсы сөздү кемсинтүүчү деп кабыл алат – түшүнүү оор (Jan Kocoń, Alicja Figas, Marcin Gruza, Daria Puchalska, Tomasz Kajdanowicz, Przemysław Kazienko, 2021).

Жек көрүүнү камтыган сөздөр деп: “агрессивдүү же адамдын кадыр-баркын кемсинтүүчү билдирүүлөр, зыяндуу стереотиптер, кемчилиги бар деген пикирлер, жектөө, жийиркенүү же четке кагуу, сөгүнүү, четтетүүгө же сегрегацияга чакырык” (Нормы Сообщества Facebook, 2022).

8.

**РАБАТ АРАКЕТ
ПЛАНЫ БОЮНЧА
СУНУШТАР**

РАБАТ АРАКЕТ ПЛАНЫ БОЮНЧА СУНУШТАР

Кастык тилин/жек көрүүнү талдоодо Рабат аракет планынын¹⁸ алты критерийин карма-нууну сунуштайбыз.

1. Биринчиден, **контекст.** Конкреттүү билдирүү максаттуу топко карата дискриминацияга, жек көрүүгө же зордук-зомбулукка ачык эле чакырып жатабы, буга баа бергенде контекст абдан чоң мааниге ээ. Себеби ал тикелей ниет менен себеп-натыйжанын байланышын көрсөтүшү мүмкүн. Текстти талдап жатып, ал пикирди жазган жана жайылткан учурда басымдуу болгон социалдык жана саясий контекстти эске алуу керек.

2. Экинчиден, **оратор:** Мында оратордун коомдогу ордун жана статусун, тактап айтканда ал адамдын же уюмдун жазган пикири кайсы аудиторияга багытталган – ошону эске алуу абзел.

3. Үчүнчүдөн, **ниет:** Жарандык жана саясий укуктар боюнча Эл аралык пакттын (ЖСУЭП) 20-беренесинде ниеттин болуусу каралган. Байкабастык же акыл калчабагандык ЖСУЭПнин 20-беренеси боюнча укук бузуу катары квалификациялоо

¹⁸ Пороговый тест Рабатского плана действий, <https://www.ohchr.org/ru/documents/tools-and-resources/one-pager-incitement-hatred-rabat-threshold-test>

үчүн жетиштүү негиз болуп эсептелбейт, себеби бул берене жөнөкөй эле маалыматты жайылтуу же берүү эмес, себеби бул берене «пропаганда» жана «шыкактоо» дегенге колдонулат. Буга байланыштуу буга байланыштуу бул жерде үч тараптуу мамиленин болуп жаткандыгы мааниге ээ, алсак: кептин объекти, кептин субъекти жана аудитория.

4. Төртүнчүдөн, **мазмун жана форма:** кептин мазмуну соттук териштирүүдө негизги предмет болуп эсептелет жана чагымчылыктын маанилүү элементи болуп саналат.

Мазмунду талдоодо кептин канчалык деңгээлде провокациялуу жана тикелей болгонун да, анын формасын, стилин, сөздүн аргументтеринин табиятын же алардын тең салмактуулугун да эске алуу зарыл.

5. Бешинчиден, **сөздүн таасирдүүлүгүнүн деңгээли:** сөздүн таасирдүүлүгүнүн деңгээлине анын жеткиликтүүлүгү, публикалуулугунун мүнөзү, анын маанилүүлүгү жана аудиториясынын мүнөзү кирет. Ошону менен катар, сөз публикага арналганбы, массалык жайылтуунун кайсы каражаттары колдонулду, мисалга, бир гана брошюра аркылуубу, негизги массалык маалымдоо каражаттарындабы же Интернет аркылуубу; жыштыгы, саны жана билдирүүнүн канча адамы камтыгандыгы; аудиториянын ошол чагым-

чылдыкты ишке ашырууга каражаты бар беле, билдирүү (же иш) чектелүү гана адамдардын арасында жайылтылдыбы же жалпыга жеткиликтүү беле?.

Алтынчыдан, **ыктымалдык, сөзсүз болуу мүмкүнчүлүгү**¹⁹: чагымчылдык аягына чыкпаган кылмыш иши болуп эсептелет. Чагымчылдык кеп аркылуу пропагандаланган аракеттер кылмыштын түзүмүнүн болушу үчүн сөзсүз эле ишке ашырылышы керек эмес. Ошого карабастан, зыян тобокелчилигинин кандайдыр бир деңгээли болушу абзел. Сот мында айтылган сөз максаттуу топко каршы багытталган иш жүзүндөгү аракеттерге алып келүү мүмкүндүгү чын эле бар беле, себеп-натыйжа байланышы түз болууга тийиш экендигин эске алуу менен аныктоого тийиш дегенди билдирет.

19 Пороговый тест Рабатского плана действий, <https://www.ohchr.org/ru/documents/tools-and-resources/one-pager-incitement-hatred-rabat-threshold-test>

БИШКЕКТИК ФЕМИНИСТТИК ДЕМИЛГЕЛЕРДИН КЕЙСИ

Депутаттын 18-20 жаштагы жалгыз бой кыздардын чет өлкөгө жалгыз кетүүсүн чектеген, кетсе же күйөөсү же ата-энеси менен гана кетүүсүн сунуштаган мыйзам долбооруна каршы чыккан активисттерге карата кейсти карайлы. (Розиев, 2022). Активисттер депутаттын сунуштаган мыйзамына каршы акция уюштурушкан, себеби ал аялдардын эркин жер которуу укугун чектейт жана Кыргыз Республикасынын Конституциясына каршы келет.

Ак Үйдүн жанында өткөн бул протестке элүүдөй катышуучу чогулган, алардын ичинде укук коргоо органдарынын жана аялдар уюмдарынын өкүлдөрү катышкан. Видеону “Бишкектеги Феминисттик Демилгелер” Тик-токтогу профилине жайгаштырышкан. Анын астында колдонуучулар жек көрүүгө толгон көптөгөн кастык тилдүү комментарийлерди калтырышкан.

Бир жагынан, аялдарга карата вербалдык агрессиянын ушунчалык жогорку деңгээли адамды коркутууда жана тынчсыздандырууда – себеби өлкөдө интернеттеги хейт спич канчалык көбөйсө жашоодо да аялдарга карата зордук-зомбулук күндөн-күнгө көбөйүүдө; экинчи жагынан, булар колдонуучулар эмес, алар Meta платформасында шайлоо алдында активдүү иштеген фейктер болушу мүмкүн. (Клооп, 2020).

Кыргызстандагы троллдордун фабрикасы “салт-туу баалуулуктарды ” пропагандалашат, демократиялык институттарды бузганга аракеттенишет, эркин ЖМК менен ӨЭУларга каршы чыгышат (Иргебаева, 2021).

Тик-токтун “Жамааттык Эрежеси” бул жагдайда ишке жарабайт, себеби комментарийлер кыргыз тилинде жазылган жана автоматташтырылган боттор аны тааный албайт, демек, аларга арыздануунун кажети жок. Бул кырдаалда “кастык тилин”, мизогинияны жана сексизмди жайылткандарды өчүрүп жана блоктоп гана салуу керек.

Бул кейс – мизогиниянын жана сексисттик билдирүүлөрдүн туу чокусу десе болот, себеби бул кейсте акторлор аялдар – социалдык топтун аялуу катмарларынын бири болуп эсептелет, себеби аялдарга карата ушундай билдирүүлөрдүн айынан алардын саясий жана социалдык активдүүлүгү төмөндөөдө.

КАСТЫК ТИЛИНИН КОНТЕКСТИ

Мыйзам сунушуна каршы митингге катышуучулар сунуштаган депутаттарды мандатын тапшыруусун талап кылган лозунг-чакырыктарды айтышат. Анда автор депутат чыгып: *“Ыракмат! Чоң ыракмат! Азыр Ак-Бата, Дордой конуштарынан менин шайлоочуларым келет. Эгерде силер*

бул жерде он киши болсоңор менин шайлоочуларым 100 болот” – деген. Анын бул риторикасы активисттер тарабынан коркутуу катары кабыл алынган. Аялдар демократиялык тармагынын ошол жерде катышкан лидери анын бул агрессивдүү билдирүүсү үчүн уяткарган.

Өкүнүчтүүсү, коомдо мизогиниянын (аялзатка жек көрүү сезими) жана сексизмдин (жынысына карай басынтуу) деңгээли өтө жогору бойдон калууда. Буга активисттердин каршылык протестинин видеосунун астына жазылган жек көрүүчүлүккө толгон пикирлер күбө.

Мизогиндик комментарий жазуудан жана сексисттик билдирүүдөн белгилүү мамлекеттик жана диний ишмерлер менен медиа-инсандар деле да кайра тартышпайт, ал эми Интернет айдыңындагы купуя колдонуучулар жөнүндө сөз кылбай эле коёлу.

Мизогиния – хейт спичтин эң көп таркаган түрү, муну үчүн эч ким эч качан жоопко тартылган эмес.

НИЕТ

Бул кейстеги комментаторлордун ниети – куугунтук. Саясаттагы жана коомдун социалдык жашоосунда аялдарды куугунтуктоо үчүн кастык тилинин бул топтому пайдаланылат: слатшейминг (кимдир-бирөөнү сексуалдуулукту же сексуалдык

каалоолорун билдиргендиги үчүн кемсинтүү, басмырлоо же жазалоо (Давидянц, 2022), гендердик ролдорго чакыруу, шейминг, проблеманын олуттуулугун түшүрүү жана зордук-зомбулукка үндөө.

Мындай басынтуулар жана чакырыктар хейт спичке кабылган аудиториянын психикалык жана физикалык саламаттыгына залал келтириши жана активист кыз-келиндердин коомдогу социалдык жана саясий жашоосунун четтөөсүнө алып келиши мүмкүн.

Көптөгөн активисттер өзүнүн ишмердигин социалдык тармактагы басынтуунун айынан чектешет же такыр эле токтотушат.

Профилдердин жашыруун болуусу да аялдардын активдүү жамаатына карата массалык түрдө куугунтуктоо жүргүзүлүп, аларды дискредитациялоого аракет болуп жаткандыгын билдирет (БУУ, 2018).

КАСТЫК ТИЛИНИН ООРЛУГУНУН ДЕҢГЭЭЛИ

Бул видеону эки миңден ашык адам көрүптүр, кыргызстандык тик-ток үчүн бул чоң сан, демек, бул видео абдан көп жайылтылды. Өкүнүчтүүсү, видео канчалык көп чөйрөнү камтыса, ошончо көп адамдар карады, анын мизогиндик комментарийин жана зордук-зомбулукка үндөөсүн да көп киши окуду.

Бул саясий активдүү аялзатына карата агрессияны нормалдуу кабылдоосун шарттайт жана гендердик теңсиздикти тереңдетет. Интернетте жана медиада аялзатына карата зордук-зомбулукту норма катары кабылдоо аялзатына жашоодо дагы зордук-зомбулуктун деңгээлин жогорулатууга тикелей таасир этет. Ошондуктан, мизогиндик билдирүүлөргө каршы күрөшүү үйдөгү жана гендердик зомбулук менен күрөшүүнүн орчундуу бөлүгү болуп эсептелет (БУУӨП, 2018).

СҮЙЛӨНГӨН КАСТЫК ТИЛИНИН АТАЛГАН ТОПКО КАРШЫ ТЕЗ АРАНЫН ИЧИНДЕ ЧАБУУЛ КОЮУГА ТҮРТҮҮСҮ

Бул кастык тили активист аялзатына карата аракеттерди күчөтүү мүмкүнчүлүгүнө ээби? Ооба. Активдүү аялзатынын өздүгүн тоготпогондук аларга карата зордук-зомбулуктун мүмкүнчүлүгүн көбөйтөт.

Адам санынан чыгаруу аракетин, “алар жана биз”, “биз жакшы, а алар жаман” деп бөлүү, агрессия багытталган топко карата зордук-зомбулукту актоого алып келет да, зордук-зомбулукту жасоонун адеп-ахлактык тарабын жеңилдетет. Аялзатын жек көргөндүктөн өлтүрүүгө “**фемцид**” – аялдын аялзатына таандык экендиги үчүн өлтүрүү” деген ат берилген.

ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТӨӨ ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Ушуга окшогон кейстерди эстеңиз. Коом кандай мамиле кылды? Зомбулуктуу коммуникациянын кайсы түрү колдонулган эле? Кейстин каарманына бул кандайча таасир этти?
2. Мизогиниянын, сексизмдин, социалдык конструкттун мисалдарын келтириңиз. Мындай концепция менен жашооңузда көп жолугасызбы? Социалдык медиада да жолугасызбы?
3. Клооп онлайн басылманын Instagram же Facebook соцтармагында жарыялаган материалдарына комментарийлерди талдаңыз. Комментарийде кандай кастык тили жолугат? Алар кимге багытталган? Ким жазып жатат? Алардын ичинде мизогиндик же сексисттик комментарий барбы?

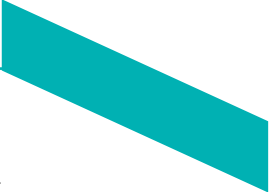
9.

**КАСТЫК ТИЛИНЕН
ЗОМБУЛУКСУЗ
КОММУНИКАЦИЯГА**

КАСТЫК ТИЛИНЕН ЗОМБУЛУКСУЗ КОММУНИКАЦИЯГА

Кастык тилин жеңүүнүн, анын коомго терс таасирин тийгиздирбей турган кылуунун ыкмасы – зомбулуксуз коммуникацияга үйрөтүү болуп саналат. Анын негизин тараптардын керектөөлөрүн так аныктоого жана канааттандырууга биргелешкен аракеттешүү принциби түзөт. Зомбулуксуз коммуникация 4 компоненттен турат:

- ♦ БАЙКОО;
- ♦ СЕЗИМДЕР;
- ♦ КЕРЕКТӨӨЛӨР;
- ♦ ӨТҮНҮЧ

Мына ушул, бири-бирин сыйлоого негизделген компоненттерге таянуу менен зомбулуксуз коммуникацияны курса болот. Бул максатка жетүү үчүн эки өтө маанилүү нерсе: биринчиден, жанындагы кишини уга билүү, экинчиден, анын сезими менен керектөөлөрүн эмпатия менен кабыл алуу жана аны канааттандырганга жардам берүү керек.

БИРИНЧИ КОМПОНЕНТИ – БАЙКОО

Пикир алмашууда маектештин жүрүм-турумуна, сөздөрүнө байкоо салып, аларды так атаганды үйрөнүшүбүз керек. Биз көп учурда адамдын жүрүм-турумун жана сүйлөгөн сөзүн баяндап жатып, ага баа берип, сынтага баштайбыз. Мисалга, окуучунун окуусу жөнүндө ата-энеси менен сүйлөшүп жатып: *«Ал начар окуучу»* же *«Ал жалкоо»* дейбиз. Биз окуучуга же сынчыга мамилени көрүп жатабыз, бирок анын көйгөйү жөнүндө маалымат ала алган жокпуз.

Демек, бул сөздөр көйгөйдү аныктаганга жана аны чечкенге жардам бербейт. Тескерисинче, аталган сөздөр терс реакцияны чакырышы жана түшүнбөстүккө алып келиши же уруш-талашка алып келиши мүмкүн.

Байкоодо сезимдерди так атоо керек, алар башка тараптан күнөөгө жыгуу менен коштолбошу зарыл. Мисалга, силердин досуңар кечигип жатат, сиз аны үчүн капа болдуңуз. Мындай кырдаалды баяндоочу эки сүйлөмдү келтирели:

1. *«Мен сенин кечиккениңе капа болдум»*
2. *«Сен дайыма кечигип жүрөсүң, менин жинимди келтиресиң».*

Бул эки сүйлөм тең экинчи тараптын кечиккендиги жөнүндө кеп кылып жатат, ошого байланыштуу – биринчи жактын капачылыгын бил-

дирүүдө. Бирок, бул уккан кишиге эки башка реакцияны пайда кылат. Себеби биринчи сүйлөмдө айтып жаткан адам экинчи адамдын кечиккенин жана өзүнүн сезимдерин айтып жатат.

Мында кечигүү факты жана айтып жаткан адамдын сезимдери түз, ачык, жашырылбай жана ыңгайсыздыкты чакырбай айтылды. Ал эми экинчисинде – биз экинчи адамдын дарегине күнөөлөөнү, ал күткөн адамды дайыма капа кылып жатканын угуп жатабыз.

Күнөөлүү болгон адам дайыма кечигип жүргөндүгү баса белгиленүүдө, аны айткан адамдын капчылык сезими кине коюлууда. Жыйынтыгында биринчи сүйлөмдөн кийин кеп кечигүү жөнүндө болот. Ал эми экинчи сүйлөмдө кеп актанууга, бири-бирин күнөөлөөгө, таарынычка, же тараптар өзүнүн дарегине адилетсиз кине коюп жатат – деп, бири-бири менен тартыша кетиши мүмкүн. Ошондуктан, жаныңдагы адамдын жасаган конкреттүү иш-аракети менен сүйлөгөн сөзүн баа бербей, так аныктоо зарыл.

Аны үчүн төмөнкүлөргө жол берилбеш керек:

- ◆ Конкреттүү иш-аракет жөнүндө айтып жатып: *сен дайыма...; Сен дайыма ушинте-сиң; эч качан ...; бир да жолу...* – деген сөздөр менен жалпылабаш керек

Бир конкреттүү окуя жөнүндө айтып жатып буга окшогон жалпылаган сөздөрдү жана түшүнүктөрдү колдонуу заматта терс реакцияны чакырат жана маектештердин ортосунда айтышууга жана уруш-жаңжалга алып келет.

- Баа берүүдөн жана жарлык тагуудан кармануу. *Сен жалганчысың! Сен жоопкерчиликсизсиң!* – деген ж.б. кемсинтүүчү сөздөр коммуникацияны улоого тоскоолдук жаратат.
- Өзүнүн пикирин далилсиз эле акыркы инстанциядагы чындык катары көрсөтүү. Башка көз караштардын бар болушу мүмкүн экендигин кабыл албоо.
- Мындай речтик жүрүм-турум башка адамды угууга жана мамилени улоого мүмкүнчүлүк бербейт. Мисалга: *Сен эч качан өзгөрбөйсүң, сен дайыма ушундайсың! Аны менен сүйлөшүүнүн кажети жок! Ал бул ишке татыксыз! Мен айттым эле го, ал ошондой!*

ЭКИНЧИ КОМПОНЕНТИ – СЕЗИМДЕР.

Биз сезимдерибизди туура билдиргенди үйрөнүшүбүз керек. Сезимдерди ой-пикирден, баалоодон жана сынтагуудан так ажырата билүү зарыл.

Бир эле сезимди ар түрдүүчө билдирүүнүн ми-салдарын келтирели:

1. *«Бүгүнкү, ишканада иш орундарын жакында кыскартуу боюнча билдирүүңүз мени кайгыга салды».*
2. *«Сиздин жакын арада кыскартуу болоору жөнүндө сөздөрүңүз жумушчуларды убайымга салды».*

Биринчи сүйлөмдө сезимдер ачык, так жана айткан кишинин өзүнүн атынан берилген. Ал бул жерде өзүнүн сезимин ачык, так жана чын дилинен билдирип жатат. Экинчиде – ошол эле сезим башкалардын атынан берилип, жоопкерчилик дагы башкалардын жоопкерчилигине коюлуп жатат. Бул учурда сөздүн уландысы талаш-тартышка алып келиши мүмкүн.

Сезимдер биздин керектөөлөрүбүз менен тикелей байланышкан. Алар канааттандырылганда биз өзүбүздү бейпил, эркин, баарына ыраазы, тең салмактуу, көтөрүңкү маанайда, жеңил жана өзүбүзгө ишенимдүү сезебиз. Ал эми керектөөбүз канааттанбаса биз өзүбүзгө ишенимибиз кетип, коркуп, кабаатырланып, кыжаалат болуп, чарчанып, ачууланып, кыжырдынабыз. Башкалар бизди түшүнбөгөндөй, колдоо көрсөтпөгөндөй болот, кемсинүү сезими ээлейт.

ҮЧҮНЧҮ КОМПОНЕНТ - КЕРЕКТӨӨЛӨР.

Керектөөлөр биздин сезимдерибиздин жана эмоциябыздын артында эмне тураарын көрсөтөт. Адамга материалдык керектөөлөрдөн башка ишеним, колдоо, урматтоо, түшүнүү, өз алдынчалык, адилеттүүлүк, максатка жетүү керектөөлөрү зарыл.

Адамдар башка бирөөлөр менен сүйлөшүп жатып өзүлөрүнүн керектөөлөрүн канааттандырууга аракет кылат. Эгерде алар тике жана так туюнтуунун ордуна кыйыр түрдө айтылып, сыңдоо, баалоо, башкалардын кыймыл-аракетин жана сезимдерин салыштыруу, жоопкерчиликтен качуу, башкаларды тарбиялоо, божомолдоо менен коштолсо, анда биздин маегибиз башка нукка бурулуп кетиши, сүйлөшүп жаткан тараптардын айтышуусу жана талаш-тартышуусу мүмкүн.

Бул биздин койгон максатыбызга жетүүдө тоскоол болот, себеби мындай учурда маектешүүгө түрткөн керектөөлөр четте калат да, маектешүү актанууга, бири-бирин күнөөлөөгө өтүп кетет. Баарлашуу айрыкча эмоционалдуу болуп баратса, биз өзүбүзгө: *мен эмнени каалап жатам? Бул маектен кийин мен кандай жыйынтыкка жетишем?* – деген суроону коюуну унутпашыбыз керек.

Маектешүүдө биз көңүлүбүздү өзүбүздүн керектөөлөрүбүзгө бурушубуз, аны маектешибизге жеткирүүгө жана маектешүүнүн жыйынты-

гында ошол максатыбызды канааттандырууга умтулушубуз керек. Маектешүүнүн учурунда терс реакциялар, мисалга, жооп бербөө, агрессия, унчукпоо – бул канааттанбаган керектөөлөрдүн жыйынтыгы.

Маектешүүнүн маалында маектештин дагы керектөөлөрү канааттанышы керектигин унутпоо зарыл. Ошондуктан биз анын сөздөрүн жүрөгүбүз менен – мындайча айтканда, эмпатия менен кабылдашыбыз керек. Маектешип жатканда эмпатия өтө маанилүү.

ТӨРТҮНЧҮ КОМПОНЕНТ - ӨТҮНҮЧТӨР.

Биз өзүбүздүн сезимдерибиз менен керектөөлөрүбүздү билдирген соң сөзүбүздү конкреттүү өтүнүч менен аяктообуз абзел. Ал буйрук, коркутуу, талап кылуу же милдеттендирүү түрүндө эмес, ӨТҮНҮЧ түрүндө болгону жакшы.

Мындайча айтканда, *зомбулуксуз коммуникация – бул эки тараптын керектөөлөрүн канааттандырууга багытталган ачык жана чын жүрөктөн чыккан, тең укуктагы жана бири-бирине урматка негизделген баарлашуу.*

Маектешүүдө башкаларды эмпатия менен угуу абдан маанилүү. Маектешти кулак менен эмес, жүрөк менен уга билүү керек. Мындай учурда сиз ал адамдын сөздөрүн гана укпастан, анын эмоциясын, анын жан дүйнөсүнүн жашоосун уга аласыз.

Эмпатия эки түрдүү болот: башкаларга жана өзүнө карата эмпатия. Биринчиси башкаларды, алардын көйгөйүн түшүнүүгө жардам берет. Адамдын өзүнө эмпатия – өзүнүн жан дүйнөсүн туйганга, өзүнүн канааттандырылбаган керектөөлөрүн аныктаганга жардам берет.

Биз өзүбүзгө карата да эмпатияны өнүктүрүү керек. Кээ бир учурларда адам өзүн кемсинтиши мүмкүн. Мисалга, кимдир-бирөө өзүн кемсинтиши мүмкүн. Мисалга, эгер кимдир-бирөө анын чакыруусун кабыл албаса биз: *«ал мени жактырбайт»*, *«Албетте, мен ага кимиси элем?»*, *«аны башка бирөө чакырсынчы, ошол замат дикилдеп чуркап бармак»*, *«Мен өзүм күнөөлүүмүн, эмнеге мен антип сурандым?»*, *«Мени эч ким тоготпойт, киши ордуна койбойт»*.

Эгерде сиз таарынып жатсаңыз, кайсы керектөөңүз канааттанбагандыгы үчүн болду, ошону ойлонуңуз. Чындыкка же сый-урматка, же ачыктыкка же колдоого керектөөбү? Муну сизге бербеген адамга так жана ачык билдириңиз. Анын ордуна кекетип, өзүңүздү басынтып, башкаларды жек көрүп жана душман издеп отурбастан, сизге ошол керектөөлөрдү жана сезимдерди бербеген адам менен ачык сүйлөшүңүз.

Калктардын интеграциясы күчөп турган доордо кастык тили өлкөнүн экономикалык, саясий, маданий өнүгүүсүнө жолтоо болот. Ошондуктан, ма-

миле курууда дипломатиялуулукту колдоо жана коомдо диалог куруунун этикасы жөнүндө ойлонуу, баарлашуунун ошондой түрүнө чакыруу жана кандай болбосун коомдук маанилүү сөз сүйлөөдө так ошондой багытты карманууга багыт берүү зарыл.

Маданий интеллект же CQ – бул адамдын башка маданияттагы адамдарды түшүнө билүү жөндөмү жана полимаданий чөйрөдө тез аранын ичинде көнүү жөндөмү. Башкача айтканда бул жөндөм бизге ой-жүгүртүүсү, адаттары, жүрүм-туруму жана мүнөзү менен бизден айырмаланып турган адамдарды кабыл алууга мүмкүнчүлүк берет. Стереотиптер менен күрөшкөнгө жана кастык тилин колдонтпоого үйрөтөт.

Маданий интеллект деген түшүнүк биринчи жолу илимий тармакка америкалык профессор Кристофер Эрли жана Сингапурдун технология институтунун профессору Сун Анг тарабынан киргизилген (Эрли, Анг, 2003: 110-с.).

Маданий моделдин төрт факторлуу модели бар:

- ♦ *мотивация (CQ Drive);*
- ♦ *билим (CQ Knowledge);*
- ♦ *метатаануу (CQ Strategy);*
- ♦ *жүрүм-турум (CQ Action).*

CQ Drive – бул башка маданиятты таанууга даярдык жана анын өкүлдөрү менен кызматташууга даяр болуу. Түркүн маданияттагы адамдар бири-бирин тааныгысы келбесе ортодо душмандашуу, бири-бирин жек көрүү, түшүнбөөчүлүк жана талаш-тартыш келип чыгат.

CQ Knowledge – бул башка маданияттын биздин маданиятыбызга окшоштугу жана айырмачылыгы. Бул жерде жалаң гана айырмачылыгын көрүү же тескерисинче окшоштугун билүү туура эмес. Маанилүүсү – экөөнү тең туура түшүнүү жана кабыл алуу.

CQ Strategy – бул башка маданияттар менен байланыш түзүүдө керектүү маалыматты билүү, тактап айтканда алардын маданиятын билүү жана кызматташтыкты пландап туруп иш алып баруу.

CQ-Action – бул адамдын вербалдык жана вербалдык эмес жүрүм-турумун башка маданияттарга адаптациялоо жөндөмдүүлүгү. Мисалга, башка маданияттын өкүлү менен сүйлөшүп жатып, сүйлөгөн сөзү, үнүнүн тону, мимика жана жаңсоолорун башкара билүүсү.

Башка эки маданияттын өкүлү баарлашып жатканда эң майда нерселер шак көзгө урунат жана маектешке катуу тийиши мүмкүн. Ошондуктан, маданий аралык коммуникацияда диалог жүргүзүүнүн этикасын кармануу өтө чоң роль ойнойт.

Маданий интеллект заманбап дүйнөдө жек көрүүчүлүккө, дискриминацияга жана ксенофобияга туруштук бере алган адамдар үчүн зарыл жөндөм. Демек, бул көндүмдү өздөштүрүү жана жайылтуу ар бир мамлекет, ар бир коом жана ар бир адам үчүн өтө маанилүү.

ӨЗ АЛДЫНЧА ТАЛКУУЛОО ҮЧҮН СУРООЛОР:

1. Сиз үчүн чет өлкөдө башка маданияттын өкүлдөрү менен жашоо жана иштешүү оорбу? Эгерде сизге алар менен тил табышуу оор болсо жана стресс болуп жатсаңыз андан чыгуу үчүн эмне кыласыз:
  - Сүйлөй турган сөзүңүздү ойлонуштуруп жана кыраакылык менен маектешесизби?
  - Мимика менен ишарат, жаңсоонуздун көзөмөлдөйсүзбү?
  - Аларга карата өзүңүздүн стереотиптериңизди көрө аласызбы?
2. Башка маданияттын өкүлдөрү менен талашып-тартышып калганда аны чечүү үчүн эмне кыласыз?
3. Сизге жагымсыз адамдар менен мамиле түзүүдө эмнеге басым жасайсыз: өзгөчөлүктөргөбү же окшоштуктаргабы?

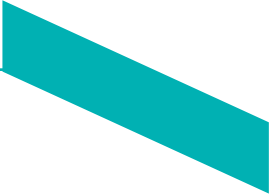
4. Сициалдык медиада кимдир бирөө улуттук намыска тийишкен комментарий жазды дейли. Анда «кубалап жиберүүгө», «барып сабап салууга» чакырык жок, бирок сиздин этнос боюнча стереотиптин негизиндеги агрессивдүү риториканы колдонуп комментарий жазсачы? Сиздин рекация кандай болот?
- ♦ Комментарийдин авторуна анын орой жана кемсинтүүчү стили менен жооп берүү туура деп эсептейсизби?
  - ♦ Ар-намысыңызга шек келтиргени үчүн тиешелүү органдарга кайрыласызбы?
  - ♦ «Арыздан» дегенди басып, комментарийди өчүрүүгө мажбурлайсызбы?
  - ♦ Көңүл бурбастан жоопсуз калтырасызбы?
  - ♦ Башка жообуңуз барбы?

10.

**СӨЗ ЭРКИДИГИ
ЖАНА КАСТЫК
ТИЛИ**

СӨЗ ЭРКИНДИГИ ЖАНА КАСТЫК ТИЛИ

Либералдык коомдордо сөз эркиндиги талаш-тартыштуу маселелерден жана көптөрү үчүн жек көрүүгө шыкыктоо менен сөз эркиндигин айырмалоо талаштуу маселелерден болуп эсептелет. Жек көрүүгө чагымчылык сөз эркиндиги жана келечектеги маселе гана болуп эсептелет дегендердин көбү кастык тили сабырдуулукту төмөндөтөт деп эсептебейт.

Социалдык тармактын ар түрдүү платформа-сындагы кемсинтүүчү кастык тили реалдуу жашоодо да зордук-зомбулукка алып келет.

Акыркы учурларда кастык тили массалык маалымат каражаттарынын жана коммуникациянын изилдөөлөрүндө өзгөчө мааниге ээ болууда (Chetty & Alathur, 2018). Бул кызыгуу бир жагынан маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын (МКТ) кастык тилин чексиз жайылтууну камсыздагандыгына, салыштырмалуу арзан болуп, маалымат жана пикирлерди чагылгандай тез алмашуу мүмкүнчүлүгүнө тынчсыздануулар менен байланышкан. (Schieb & Preuss, 2016).

«Сөз эркиндиги» шылтоо катары колдонулганда, ал эми анын каршылаштары сөз эркиндигин колдонуу олуттуу зыян келтиргендигин аныктоо үчүн конкреттүү далилдерди издеп жаткан учурда кастык тилин ооздуктоо үчүн, кандай кадамдарды жасоо керек деген суроого жооп бериш керек.

Эгерде такталган жетектөөчү принциптер иштелип чыкканда сөз эркиндиги менен кастык тилинин да ажырымы такталмак. Сөз эркиндиги негизги баалуулуктардын бири болуп эсептелет жана аны коргоо зарыл.

Журналисттер туш болгон коркутуулар менен кол салуулардын мүнөзү жана ошол коркутуу менен кол салуулардын таасири жыныска, расалык жана этникалык тийиштүүлүккө, дин жана ишенимдерге, сексуалдык ориентацияга, жаш-курак жана социалдык топко байланыштуу экендиги көрүнүп турат (ОБСЕ, 2020).

Кастык тили жакшы эмес... [себеби] ал максаттуу топтун мүчөлөрүн ички душман катары карайт, аларды коомдун мыйзамдуу жана толук кандуу мүчөсү катары кабыл алуудан баш тартат, алардын социалдык статусун төмөндөтүп, ар түрдүү амалдар менен жарандыктын пайдубалын бузганга аракеттенет.

Ал жеке адамдар менен топтордун ортосунда ишенбөөчүлүктүн жана кастыктын тосмолорун

тургузат, коркуу сезимин күчөтөт, алардын ортосундагы жылуу мамилелерге тоскоол болот, ошону менен бирге коллективдин жашоосуна мите куртчасынан терс таасирин тийгизет.

Кастык тили максаттуу топту кордоп, кадыр-баркын басынтып, аларды коомдун жоопкерчиликтиүү мүчөсү катары жашоосун четке кагып, индивидуалдуулугун жана өзгөчөлүгүн танып, бир түрдүү расалык, этникалык же диний топтордун бир тектүү өкүлү катары жалпылаштырып коёт (Парекх, 2017).

Парекх кастык тилине мыйзам түрүндө тыюу салууга каршы аргументтерди караштырып, алардын бири дагы ынандыраарлык болбосо да, алтоону абдан кеңири жайылтылган деп эсептейт. Анын ошол аргументтерине жыйынтык чыгарганда мындай болду:

- ◆ **Биринчиден**, сөз эркиндиги өтө маанилүү болуп эсептелет жана кастык тили келтирген зыян сөз эркиндигинин кызыкчылыгы үчүн өтө деле олуттуу эмес;
- ◆ **экинчиден**, зыянкеч идеялар сынчыл талдоо жана ага каршы туруу , же америкалыктар айткандай көп сөздөр менен менен жеңилет;
- ◆ **үчүнчүдөн**, жек көрүү тилине тыюу салуу сөз эркиндигинин бардык түрүнө тыюу салууга жол ачат;

- ♦ **төртүнчүдөн**, мамлекет сөздүн маанисине карай баа бербей, моралдык бейтараптуулукту сакташы керек;
- ♦ **бешинчиден**, жарандар патерналисттик мамлекет белгилеген тыюу салуусуз эле өзүнүн сөзүн аңдаган, жоопкерчиликтүү жана эркин инсандар болуп эсептелет;
- ♦ **алтынчыдан**, бул мыйзам кастык тилине мамилени өзгөртө да албайт, жек көрүүнү жойо да албайт.. (Парекх, 2017).

Жек көрүүнү тутантуу жөнүндө мыйзамдарга каршы бардык пикирлер ошондой маселелер боюнча талаш-тартыштарга катышкандарга тааныш болсо да, сөз эркиндигин коргогондор үчүн өзгөчө маанилүү болгон аргументтерди камтыбайт.

Кептин баары бийлик органдары жек көрүүнү тутантуу жөнүндө мыйзамдарга бир топ эркин аракет кылуу мүмкүнчүлүгүн бергендигинде, мына ошол эркиндикти көбүнчөсү кыянаттык менен колдонушуп жатат.

Сөз эркиндигине тыюулар көбүнчөсү бүдөмүк. Алар жалган жалаа жабуу, адепсиздик, уятсыздык, улуттук коопсуздукка кол салуу, жеке турмуштун кол тийбестигин бузуу, жек көрүү же кастыкты козутуу сыяктуу жамандыктарды тыюуну көздөшүүдө.

Муну өзүн көрсөткүсү келгендер көптөгөн ыкмалар менен жасашы мүмкүн. Алар маалымат-

ты тикелей же кыйыр түрүндө, ачык же жашыруун бериши, көптөгөн риторикалык ыкмаларды да колдонуу мүмкүн. Расалык же диний себептер менен басынткысы же кодулагысы келсе ошол максатка жетүү үчүн жаңы кордоону ойлоп табышы оңой эле.

Ошондуктан, укук коргоо органдары кастык тилин жайылткандарды жазалоосу же ага тоскоолдук кылуусу үчүн эркин аракет кыла тургандай мүмкүнчүлүккө ээ болушу керек.

Мыйзам тарабынан тикелей тыюу салынбаган сөздөрдүн маанисин жана ниетин жоромолдоо зарылчылыгы үчүн аны туура интерпретациялаш керек. Мындай интерпретациялар менен алектенген бийлик органдары көрүнүп тургандай эле кайсы болбосун коомдун калкындагы басымдуу бөлүгүн түзгөндөрдүн кызыкчылыгын жана ишенимин чагылдырат.

Ошого ылайык, кастык тили жөнүндө мыйзамдарды иш жүзүндө аткарууга киришип жатып дискрециялык укукту ишке ашырууда калктын жагымсыз катмарынын оозун жабуу үчүн колдонушу таң калыштуу эмес. Көп учурда жек көрүүнүн объекти болуп, кастык тилине тыюу салган мыйзамдар менен корголгон деген азчылыктар мыйзамды бузгандыгы үчүн соттук куугунтукка алынышы мүмкүн.

11.

**КОНТЕНТТИ
ӨНДҮРҮҮЧҮЛӨР
ҮЧҮН СУНУШТАР**

КОНТЕНТТИ ӨНДҮРҮҮЧҮЛӨР ҮЧҮН СУНУШТАР

Журналисттерди көбүнчө «кастык тилин» колдонуп жатат деп күнөөлөшөт, бирок медиа көп учурда башка адамдардын басынтуучу сөздөрүн келтиргени үчүн күнөөлүү. Кыжырды келтирген билдирүүлөр – жаңылык айтты деп эсептелбейт.²⁰

Журналист фразаны айткан контекстти, айтып жаткан адамдын статусун жана кадыр-баркын изилдөөгө милдеттүү. Аудиторияны манипуляциялоо боюнча тажрыйбасы бар саясатчы-чагымчынын сөздөрүн жарыялабаган оң. Эгерде агрессияны жөнөкөй адамдар көрсөтсө, аны эске албаган эле жакшы.

Агрессивдүү билдирүүлөр колдонулган окуялар колго тийсе, андан сенсация кылуунун кереги жок.

- ♦ балким окуя өзү өтө кыжырданта тургандыр, бирок аны жарылоонун каажети барбы? Аны сүйлөгөн кишинин максаты, ниети эмне?

20 Этическая журналистика, <https://ethicaljournalismnetwork.org>

- ♦ Жарыялоонун таасири кандай болушу мүмкүн?
- ♦ Сезимдерди тутантып, зордук-зомбулукка шыкактоо коркунучу жокпу?
- ♦ Билдирүүлөр фактыга негизделгенби айтылган сөздөр туурабы?

Материалды чогултуп жана редакциялап жатып журналист шашылбашы керек. Тексттин мазмунун ойлонуу үчүн керек болсо тыным алышы пайдалуу болот.

- ♦ Клише жана стереотиптер жокпу?
- ♦ Керектүү жана маанилүү суроолордун баары берилдиби?
- ♦ Аудиторияны тааныйбызбы, маанайы белгилүүбү?
- ♦ Публикациянын тили токтообу?
- ♦ Сүрөттөр окуяны зомбулукка кайрылбай туруп көрсөтүүдөбү?
- ♦ Ар түрдүү маалымат булактарын колдонуңузбу, азчылыктын үндөрү кошулдубу?
- ♦ Публикация редактордук жана этикалык кодекстин стандарттарына туура келеби?

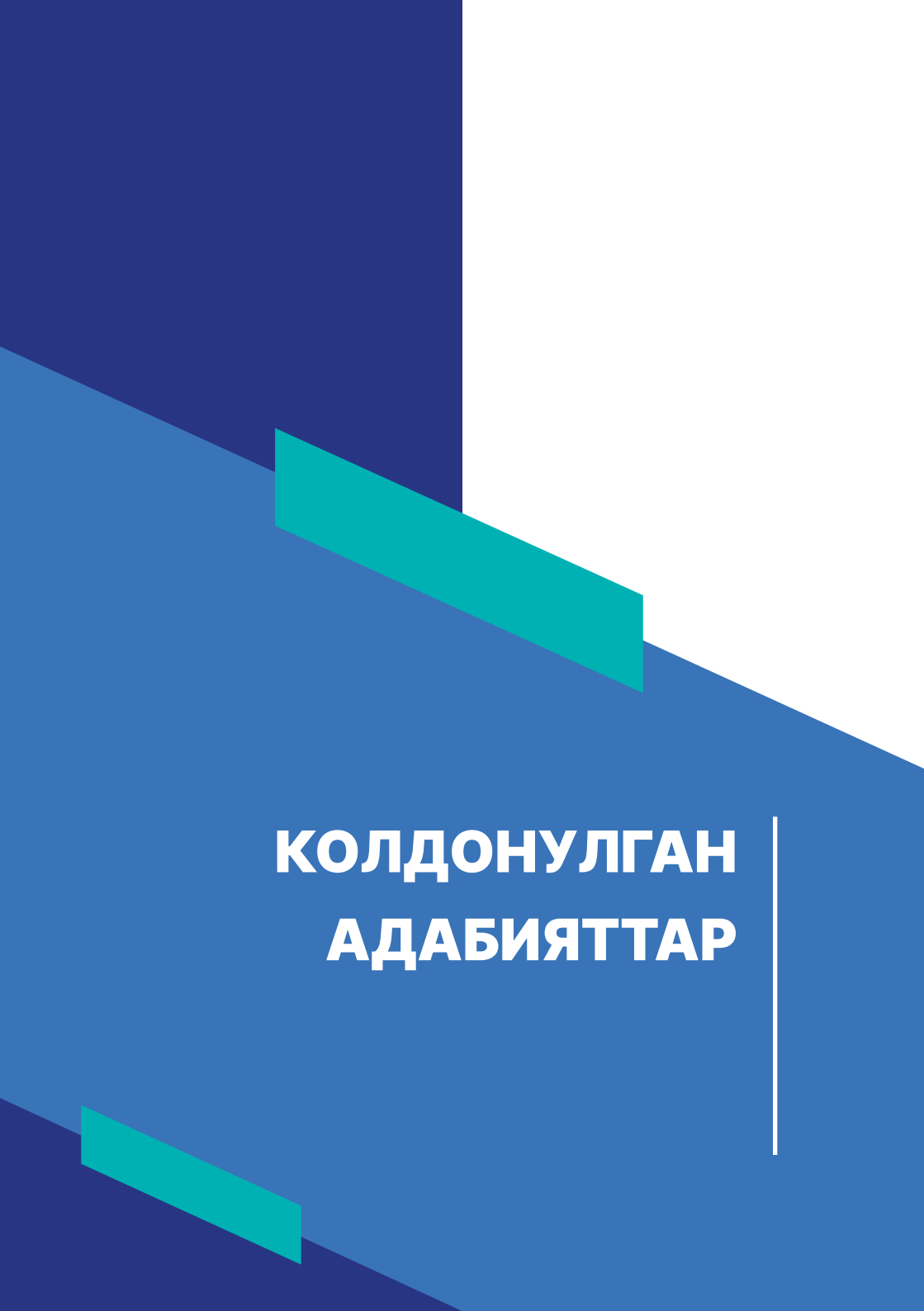
Материалды жөнөтүүдөн мурда дайыма кайра бир сыйра карап жана ой калчоо керек.

- ♦ Иш чындыгында да жакшы аткарылдыбы?
- ♦ Кандайдыр бир күмөн саноолор тынчсыздандырбадыбы?
- ♦ Балким коллега менен кеңешип көрүү керектир?

СОЦИАЛДЫК МЕДИА БОЮНЧА СУНУШТАМАЛАР

1. Социалдык медидагы кастык тилине мындай таасир кылса болот: Facebookтун администрациясына даттануу жөнөтүп же барактарга “кыжыр келүү” деген эмодзини коюп, комментарийлерде кастык тилин колдонуу жөнсүз экендигин көрсөтүү зарыл; ошондой эле социалдык тармактарда кордоого жана кибербуллингге кабылган адамга колдоо көрсөтүп, комментарий жазган оң.
2. Эгерде Интернетте кибербуллингге кабылсаңыз: биринчиси – социалдык тармакты жана Интернетти колдонууну азайтып же токтотуп коюңуз. Ошондой татаал учурда сизди колдогон адамга айтып бериңиз.

Кибер коркутуулар жазалана турган кылмышка кирет жана Сизди бирөө шантаж кылып жана коркутуп жатса милицияга арыз жаңа аласыз; Сизде комментарийдин же билдирүүнүн скриншоту болушу керек.

The background features a dark blue vertical bar on the left, a white area on the top right, and a large blue area at the bottom. Two teal rectangular bars are positioned diagonally, one above and one below the text. A thin white vertical line is located to the right of the text.

**КОЛДОНУЛГАН
АДАБИЯТТАР**

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

ЭЛ АРАЛЫК ПАКТТАР:

- ♦ Кастык тили менен күрөшүү боюнча БУУнун Стратегиясы жана аракет Планы, 2019-ж.,
- ♦ Сөз эркиндиги жана пикирин билдирүү укугун колдоо жана коргоо маселеси жөнүндө атайын докладчынын билдирүүсү, 2019 г.,
- ♦ Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө Эл аралык пакт, https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/ractpol.shtml
- ♦ Адам укугун жана негизги эркиндиктерди коргоо жөнүндө Европа конвенциясы, <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols>

УЛУТТУК МЫЙЗАМДАР:

- ♦ КР Конституциясы, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112213?cl=ru-ru>
- ♦ Кыргыз Республикасынын ЖСУЭПти ратификациялоосу, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/17581?cl=ru-ru>
- ♦ КР Кылмыш-жаза кодекси, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112309>

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

- ♦ Earley, P. C., & Ang, S. (2003). Cultural Intelligence: Individual Interactions Across Cultures.
- ♦ Vincent Y. Yzerbyt and Jacques-Philippe Leyens Requesting Information to Form an Impression: The influence of Valence and Confirmatory Status *Journal of Experimental Social Psychology* 27, 337-356 (1991)
- ♦ Александровский Ю.А. Социальные катаклизмы и психическое здоровье. – Наука и жизнь. 2008. № 1.
- ♦ Боров Ю.Б. Мир не умрет, если будет умирать от смеха // Курьер ЮНЕСКО. – 1976. – Май.
- ♦ Верховский, А.М. Язык мой... Проблема этнической и религиозной нетерпимо-

сти в российских СМИ /А.М. Верховский.
— М.: РОО «Центр «Панорама», 2002.

- ♦ Воронина Е.А., Токтогулова Э., Эржан Кайыпов. «Язык вражды» в современном медиа- и коммуникационном пространстве: Учебно-методическое пособие для преподавателей вузов. — Бишкек: ОФ «Центр поддержки СМИ», 2021. — 136 с.
- ♦ Григорян А.А., Григорян А.Ю. Объективация женщины как один из видов сексизма. — Вестник Ивановского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки, 2021.
- ♦ Евстафьева А. В. «Язык вражды» в средствах массовой информации: лингвистические и экстралингвистические факторы функционирования. //Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. — Тамбов, 2009
- ♦ Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. — СПб.: Питер, 2009. — 576 с.
- ♦ Кадырбекова Н. Тоголок Молдонун поэзиясынын өзгөчөлүгү. Известия Вузов, № 4, 2011
- ♦ Семечкин Н.И. Психология малых групп. Владивосток, 2005.

- ♦ Султанова Ж. В. Этноцентризм в современном мире: истоки, сущность, практики. – Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук. – Казань, 2005
- ♦ Тард Г. Общественное мнение и толпа. Москва, Институт психологии РАН, изд. КСП+, 1999.
- ♦ Язык вражды в пред- и поствыборном дискурсе КР, финальный отчет, август-декабрь, 2021 года. 38, 40-б. /Школа миротворчества и медиатехнологий в ЦА.
- ♦ Миронова, М. В. (2019). Становление термина «Языковая дискриминация» в современной социолингвистике. *New Language. New World. New Thinking*, 555.
- ♦ Себряк, А. Н. (2019). Лингвистическая дискриминация и лингвистическая апроприация как примеры феномена двойственного сознания в США. *Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*, 17(1), 134-148.
- ♦ Blanchet Philippe, *Discriminatio: combattre la glottophobie*, p. 44, 2016, Ed. Textuel, 2016, 191 p.
- ♦ Estep, K. (2017). *Constructing a language problem: Status-based power devaluation*

- and the threat of immigrant inclusion. *Sociological Perspectives*, 60(3), 437-458.
- ♦ Hill, J. (2007). Mock Spanish: A site for the indexical reproduction of racism in American English. *Race, ethnicity, and gender: Selected readings*, 270-284.
  - ♦ Hill, J. H. (2009). *The everyday language of white racism*. John Wiley & Sons.
  - ♦ Hill, J. H. (2014). Mock Spanish, covert racism, and the (leaky) boundary between public and private spheres. In *Languages and publics* (pp. 83-102). Routledge.
  - ♦ Hill, J. H. (2014). The racializing function of language panics. In *Language ideologies* (pp. 245-267). Routledge
  - ♦ Ronkin, M., & Karn, H. E. (1999). Mock Ebonics: Linguistic racism in parodies of Ebonics on the Internet. *Journal of sociolinguistics*, 3(3), 360-380.
  - ♦ Meek, B. A. (2006). And the Injun goes "How!": Representations of American Indian English in white public space. *Language in Society*, 35(1), 93-128.
  - ♦ Skutnabb-Kangas, Tove, and Phillipson, Robert, «'Mother Tongue': The Theoretical and Sociopolitical Construction of a Concept.» In Ammon, Ulrich (ed.) (1989). *Status and Function of Languages and*

Language Varieties. Berlin, New York: Walter de Gruyter & Co.

- ♦ Skutnabb-Kangas, Tove & Phillipson, Robert (1998)., Linguicide. In Mey, Jacob L. (ed.). Concise Encyclopedia of Pragmatics. Oxford, UK: Pergamon Press, for Elsevier Science (an updated version of the same entry in Encyclopedia of Language and Linguistics. Elsevier).
- ♦ Tomic, P. (2013). The colour of language: Accent, devaluation and resistance in Latin American immigrant lives in Canada. *Canadian Ethnic Studies*, 45(1), 1-21.
- ♦ Акматалиев, Амантур Сейтаалы уулу (2002). Каада-салт, үрп-адат, адамдык оң-терс сапат. – Бишкек: Бийиктик.
- ♦ Ismailbekova, A., & Megoran, N. (2020). Peace in the Family is the Basis of Peace in the Country: How Women Contribute to Local Peace in Southern Kyrgyzstan. *Journal of Intervention and Statebuilding*, 14(4), 483-500.
- ♦ Ismailbekova, A. (2016). Constructing the authority of women through custom: Bulak village, Kyrgyzstan. *Nationalities papers*, 44(2), 266-280.
- ♦ Карыпкулов, А. түз. (1995). Манас энциклопедиясы, I. Бишкек: Мурас

- ♦ Карыпкулов, А. түз. (1995). Манас энциклопедиясы, II. Бишкек: Мурас
- ♦ Манас: Саякбай Карала уулунун варианты боюнча. Манас үчилтигинин 2-китеби, Фрунзе. 1986. Кыргызстан басмасы. С Мусаев жана М.Мукасов
- ♦ kmb3.kloop.kg/index.php/2010/04/13/manas-eposu-internette-2/ Саякбайдын варианты
- ♦ Sadyrbek, M. (2017). Legal pluralism in Central Asia: local jurisdiction and customary practices. Routledge
- ♦ Тегизбекова, Ж. Обычное право кыргызов: Брак и семья. Бишкек, 2016.
- ♦ Bowers, Richard; Moffett, 2 (2012). Empathy in Conflict Intervention: The Key to Successful NVC Mediation. Harmony World Publishing.
- ♦ Kashtan, M. (2012) «Nonviolent Communication: Gandhian Principles for Everyday Living», Satyagraha Foundation for Nonviolence Studies, April 2012.
- ♦ Kashtan, Inbal (2004). Parenting From Your Heart: Sharing the Gifts of Compassion, Connection, and Choice. Puddledancer Press.
- ♦ Rosenberg, Marshall (2003). Nonviolent Communication: A Language of Life. Puddledancer Press.

- ♦ Rosenberg, Marshall B. (2004). Raising Children Compassionately: Parenting the Nonviolent Communication Way. Puddledancer Press.

суроолор боюнча e-mail аркылуу кайрылыңыздар:
preventionmediaca@gmail.com